

مواجهه با جرایم بورسی به مثابه قسمی از جرایم اقتصادی

محمد جوانمردی^۱

حمید بهره مند^۲

چکیده

جرایم اقتصادی در ایران به صورت دقیق تعریف نشده و تنها ویژگی‌ها و ضابطه‌های شناخت این جرایم در کلام نظریه پردازان حقوق وارد شده است. چندگانگی موضوع، کلان بودن، رویت پذیری اندک، شدت و انعطاف در کیفرگذاری از ویژگی‌های مهم جرایم اقتصادی است و همین ویژگی‌ها موجب تفاوت میان جرایم اقتصادی و مالی شده است. جرایم بورسی علاوه بر داشتن ویژگی‌های جرایم اقتصادی، مشخصه‌ها و ویژگی‌های مختص به خود را دارد. مقابله با امنیت اقتصادی بازار سرمایه، به هم خوردن اعتماد عمومی نسبت به این بازار و نیز تقابل با شفافیت اطلاعاتی از ویژگی‌های انحصاری جرایم بورسی است که در دید کلان منجر به عدم رغبت سرمایه‌گذاران به این بازار و سرازیر شدن سرمایه به سمت بازارهای کاذب و مخرب است. لذا ارتکاب جرایم بورسی تأثیرات منفی زیادی بر اقتصاد کلان کشور داشته و از این منظر می‌توان از این دسته جرایم به عنوان جرایم اقتصادی مهم نام برد. مهم‌ترین ثمره اقتصادی دانستن جرایم بورسی، جاری کردن احکام مربوط به سیاست جنایی برخورد با جرایم اقتصادی بر این دسته از جرایم است. در این مقاله با روش کتابخانه‌ای ضمن تلقی جرایم بورسی به عنوان دسته‌ای از جرایم اقتصادی به لزوم اتخاذ سیاست کیفری افتراقی در مقابله با این جرایم همانند برخورد با سایر جرایم اقتصادی اشاره می‌گردد.

واژگان کلیدی: جرایم اقتصادی، جرایم بورسی، سیاست جنایی افتراقی

طبقه‌بندی موضوعی: K22

۱. دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی دانشگاه امام صادق (ع) (نویسنده مسئول) ir.javanmardi@gmail.com

۲. استادیار حقوق جزا و جرم‌شناسی دانشگاه تهران bahrmand@ut.ac.ir

مقدمه

جرائم اقتصادی یکی از آسیب های مهمی است که امنیت اقتصادی کشورها را مورد تهدید قرار می دهد. به همین دلیل در سرتاسر دنیا، دولت ها در صدد شناسایی علل و عوامل واقعی وقوع جرائم اقتصادی بوده اند تا با وضع مقرراتی در این زمینه، به حمایت از نظم و امنیت اقتصادی برخیزند. جرائم اقتصادی آن دسته از جرائمی هستند که نه تنها موجب ایراد خسارات مالی به اشخاص خصوصی می شوند، بلکه تبعات و آثار تخریبی شدیدی بر اقتصاد ملی دارند. هرچند از این جرایم در حقوق ایران تعریف مشخص و واحدی ارائه نشده است ولیکن دکتربین به تعریف و بیان ویژگی های آن پرداخته است. جرایم اقتصادی گاهی با عناوین دیگری مقایسه می گردند و از باب مشابهتی که این عناوین با یکدیگر دارند گاهی به جای هم به کار می روند. گاهی این دسته از جرایم با جرایم سازمان یافته، گاهی با جرایم مالی و گاهی با فساد مالی قابل مقایسه اند.

در عرصه بین الملل نیز سازمان ملل متحد با بهره گیری از نهادهای تخصصی خود دو سند بین المللی مهم مبارزه با جنایات سازمان یافته فراملی موسوم به کنوانسیون پالرمو (۲۰۰۰) و مبارزه با فساد مالی معروف به کنوانسیون مریدا (۲۰۰۳) را تصویب نموده است که نشان دهنده اهمیت این موضوع از جنبه بین المللی است. در سند اخیر ارتباط وثیق میان فساد و جرایم اقتصادی مورد تأکید قرار گرفته است.

برخی نویسندگان، سیاست جنایی افتراقی در مقابله با جرایم اقتصادی را گسترده و عام دانسته اند و جلوه های این سیاست افتراقی را در خصوص عناصر تشکیل دهنده جرم، نهادهای واضع مقررات، مسئولیت کیفری، مجازات ها، تشریفات رسیدگی، صلاحیت ها، ادله اثبات دانسته اند. (مهدوی پور، ۱۳۹۰، ص ۱۵۸-۳۰۷) به نظر می رسد کلیه این موارد در خصوص جرایم اقتصادی وجود داشته ولیکن برخی از آن ها را نمی توان به عنوان سیاست جنایی افتراقی مختص جرایم اقتصادی دانست، بلکه در همه یا اکثر جرایم غیر اقتصادی نیز وجود دارد. به عنوان مثال نهادهای واضع مقررات در خصوص همه جرایم متعدد و مختلف است و نمی توان آن را مختص جرایم اقتصادی دانست.

قانون گذار در موادی از قانون مجازات اسلامی، قائل به برخی تفاوت ها میان جرایم اقتصادی و سایر جرایم شده است. همین اقدام قانون گذار در ایجاد تفاوت بین جرایم اقتصادی با سایر جرایم اقدامی روبه جلو جهت شناسایی بیشتر جرایم اقتصادی محسوب می شود. بر اساس ماده ۳۶ قانون

مجازات اسلامی، انتشار حکم محکومیت قطعی در جرایم اقتصادی^۳ که میزان مال موضوع جرم یک میلیارد ریال یا بیش از آن باشد الزامی برشمرده شده است. به استناد بند (ج) ماده ۴۷ قانون مجازات اسلامی نیز صدور حکم و اجرای مجازات در خصوص جرایم اقتصادی با موضوع جرم بیش از یکصد میلیون ریال قابل تعلیق و تعویق نیست. در ماده ۱۰۹ قانون مجازات اسلامی نیز به عدم اجرای مقررات مرور زمان، صدور حکم و اجرای مجازات در خصوص جرایم اقتصادی اشاره شده است. این موارد مربوط به تعیین ضمانت‌اجراهای کیفری مربوط به جرایم اقتصادی است و نوعی افتراق میان این دسته از جرایم از غیر آن ایجاد می‌نماید.

از طرف دیگر جرایم بورسی به عنوان دسته‌ای از جرایم خاص و نوظهور که در سال ۱۳۸۴ مورد جرم‌انگاری قانون‌گذار قرار گرفت، ویژگی‌هایی دارد که از طرفی با جرایم مالی و از طرف دیگر با جرایم اقتصادی مشابهت و نزدیکی دارد. همانگونه که ذکر گردید در خصوص جرایم اقتصادی در جمهوری اسلامی ایران، نوعی برخورد افتراقی نسبت به سایر جرایم ملاحظه می‌گردد. وجود برخی استثنائات در امر دادرسی جرایم اقتصادی، توجه خاص به برخورد و مبارزه با این جرایم در فرامین رهبری (مانند صدور فرمان هشت ماده‌ای در سال ۱۳۸۰)^۴ تشکیل دادسرا و دادگاه تخصصی مجتمع قضایی امور اقتصادی در پی ابلاغ فرمان هشت ماده‌ای مقام معظم رهبری و با ابلاغ ریاست وقت قوه قضاییه در سال ۱۳۸۵ و توجه ویژه حاکمیت و مسئولان نظام قضایی به برخورد با این دسته از جرایم و امارات و قرائن دیگر همگی نشاندهنده وجود نوعی سیاست جنایی افتراقی در برخورد با این دسته از جرایم است. البته لازم به ذکر است منشأ این افتراق در برخورد با تخلفات و جرایم بورسی را می‌توان مربوط به حکم مذکور در ماده ۳۲ قانون اجرای سیاستهای کلی اصل چهل و چهارم (۴۴) قانون اساسی دانست. با توجه به سیاست جنایی افتراقی جمهوری اسلامی ایران در برخورد با مجرمین اقتصادی، شناخت ماهیت جرایم بورسی جهت برخورد با مرتکبین این دسته از جرایم راهگشا و مفید فایده است. شناخت ماهیت این دسته از جرایم منجر به اتخاذ سیاست کیفری صحیح در برخورد با آنها می‌شود. ثمره اتخاذ سیاست کیفری افتراقی در برخورد با جرایم بورسی از جنبه‌های مختلف می‌تواند مورد توجه قرار گیرد. از یک جنبه جرم‌انگاری و کیفرگذاری این جرایم و از سوی دیگر شیوه دادرسی و رسیدگی اختصاصی به این دسته از جرایم می‌تواند از ثمرات برخورد سیاست کیفری

^۳ در این ماده صراحتاً از عنوان جرایم اقتصادی استفاده نکرده است ولیکن با عنایت به مواد ۱۰۹ و ۴۷ قانون مجازات اسلامی می‌توان جرایم مطرح شده در تبصره ماده ۳۶ را جرایم اقتصادی دانست.

^۴ قابل ملاحظه در: <http://farsi.khamenei.ir/message-content?id=3062>

افتراقی با آن باشد. در این پژوهش ابتدائاً مفهوم و ویژگی‌های جرایم اقتصادی و نیز مبانی اتخاذ سیاست جنایی افتراقی در این جرایم مورد بررسی قرار خواهد گرفت و پس از آن به مفهوم شناسی و بیان ویژگی‌های جرایم بورسی پرداخته و به جمع بندی و اظهار نظر درخصوص ماهیت جرایم بورسی پرداخته خواهد شد.

۱. مفهوم شناسی و ویژگی‌های جرایم اقتصادی

شناسایی ماهیت جرم اقتصادی از آن جهت دارای اهمیت است که دارای تعاریف متعدد بوده و برای تطبیق سایر جرایم با این دسته، ذکر تعریف و شناخت ویژگی‌های آنها لازم است.

۱-۱. تعریف جرم اقتصادی

مهم‌ترین مشکل در شناسایی جرایم اقتصادی، تعریف آن است. این جرایم با برخی دیگر از جرایم، تشابه و نزدیکی مفهومی دارد. برای «جرم اقتصادی» تعاریف مختلف و متعددی ارائه شده است. معمولاً جرم‌هایی را که برای دست‌یابی به یک امتیاز مالی ارتکاب می‌یابند جرم‌های اقتصادی می‌نامند. البته این مانع از آن نیست که از گذر ارتکاب این جرم‌ها امتیازهای غیرمالی نیز حاصل شود. جرم‌انگاری در این حوزه همچنین در پی حمایت از ارزش‌ها و نیز سرمایه‌هایی مانند حسن نیت، صداقت، کارکرد صحیح نهادهای اقتصادی، رقابت آزاد و امنیت در امور تجاری و مبادلات اقتصادی است. (بچر و کلوز، ۱۳۸۶، ص ۱۳۴) تعاریف ارائه شده از جرایم اقتصادی زیاد است ولیکن هر کدام از آنها به جنبه‌هایی از ماهیت جرم اقتصادی و عناصر متشکله آن اشاره نموده است. هر کس به فراخور حوزه کاری و مطالعات علمی خود تعریفی از جرم اقتصادی ارائه داده است. لذا تعاریف ارائه شده از دیدگاه حقوق کیفری ماهوی با تعاریف ارائه شده از دیدگاه جرم شناسی و یا سایر رشته‌ها متفاوت است. بنابراین هیچ تعریف برگزیده جامع و مانعی در این خصوص وجود ندارد. برخی تعاریف نیز تنها به ذکر ویژگی‌ها و ضوابط جرایم اقتصادی پرداخته است. از همین جهت عده‌ای به جای پرداختن به تعریف جرم اقتصادی به بیان ضوابط و معیارهای شناخت این دسته از جرایم پرداخته‌اند. (میرسعیدی و زمانی، ۱۳۹۲، ص ۱۶۷-۱۹۹) با توجه به تعاریف مختلف و متعدد این جرایم در این جا تنها به ذکر دو تعریف از جرایم اقتصادی بسنده می‌نمایم. جرم اقتصادی «فعالیت مجرمانه عمدی است که مرتکب به واسطه جایگاه خاص و با بهره‌گیری از دانش و اطلاعات خود و نیز وسایل و شیوه‌های ویژه، با هدف کسب هرگونه منفعت یا امتیاز مستقیم یا غیرمستقیم برای خود یا دیگری مرتکب می‌شود و آن

فعل نیز نتایج شدیدی را به دنبال دارد» (ابراهیمی و صادق نژاد، ۱۳۹۲، ص ۱۵۳) در تعریف دیگری آمده است «جرم اقتصادی به رفتار مجرمانه‌ای اطلاق می‌شود که با انگیزه کسب سود یا امتیاز مادی، در بستر نظام اقتصادی (تولیدی، توزیعی، پولی و ارزی، گمرکی، مالیاتی، بانکی، حمل و نقل و مصرف) و علیه آن ارتکاب می‌یابد و در نتیجه موجب اختلال در چرخه نظام و فعالیت‌های اقتصادی می‌شود.» (مهدوی پور، ۱۳۹۰، ص ۳۹). تعاریف ارائه شده جامع و مانع نیست و قابل تطبیق بر بسیاری از جرایم از جمله جرایم مالی است. در تعریف اول به کاربرد اصطلاحات کلی مانند «کسب هرگونه منفعت و ...»، «امتیاز مستقیم و غیر مستقیم برای خود یا دیگری، دنبال داشتن «نتایج شدید» و ... از عبارات کلی و مبهمی است که در بردارنده بسیاری از جرایم غیر اقتصادی است. تعریف اخیر نیز اگرچه محدودتر بوده و تنها کسب سود و منفعت مادی را هدف مرتکب جرم اقتصادی ذکر کرده است ولیکن در نهایت به قسمتی از نتیجه حاصله از جرم اقتصادی پرداخته است. در واقع نتیجه ارتکاب بسیاری از جرایم اقتصادی، محدود به اختلال در چرخه و فعالیت‌های اقتصادی نمی‌شود و ابعاد بیشتر سیاسی و اجتماعی و ... نیز در بر دارد. تعاریف یاد شده و سایر تعاریف ارائه شده از جرایم اقتصادی هیچ کدام جامع و مانع نبوده و اشکالاتی در بردارد، تا جایی که در بسیاری از موارد تعریف‌های ارائه شده از جرم اقتصادی با تعاریف جرم مالی، فساد اقتصادی، جرایم تجاری و ... یکسان است. لذا به نظر می‌رسد تعیین ضوابط و ویژگی‌های جرایم اقتصادی راهگشا تر و بهتر از تعریف این جرایم باشد. بر همین مبنا به ذکر ویژگی‌ها و ضوابط حاکم بر جرایم اقتصادی پرداخته می‌شود و پس از آن جرایم بورسی از این منظر مورد توجه و بررسی قرار می‌گیرد.

۲-۱. ویژگی‌های جرایم اقتصادی

به طور کلی جرایم اقتصادی جرایم «غیر خشنی» هستند که در سطح گسترده‌تری از جرایم مالی قرار داشته و آثار و تبعات اجتماعی بیشتری از خود به جای می‌گذارند. لذا بسیاری از جرایم مالی که در سطح گسترده‌ای ارتکاب یابند در این قسم از جرایم جا می‌گیرند. آثار جرایم اقتصادی آنی نیست و بلافاصله خود را نشان نمی‌دهد بلکه با گذشت زمان آثار مخرب این جرایم خود را نمایان می‌سازد و در نهایت منجر به ایجاد یک دولت ناکارآمد و جامعه آسیب پذیر خواهد شد. جرایم اقتصادی بیشترین اثر را در مخدوش کردن سلامت اقتصادی، اداری و تجاری جامعه دارند. مرتکبین این جرایم دارای ضریب هوشی بالا و قدرت و ثروت هستند لذا به راحتی کشف نمی‌شوند و یا پس از کشف به راحتی قابل تعقیب و محاکمه نیستند. هر چند احصاء ویژگی‌های جرایم اقتصادی نیز مانند تعریف آن دشوار است. در این قسمت به بیان برخی ویژگی‌های این جرایم پرداخته خواهد شد.

از ویژگی‌های مهم جرایم اقتصادی می‌توان به چندگونگی موضوع این دسته از جرایم، ورود خسارت مالی، مشارکتی بودن جرایم اقتصادی، گسترده بودن آثار جرم، پیچیده بودن و ... اشاره نمود. (مهدوی پور، ۱۳۹۰، ص ۴۰-۴۸)

چندگونگی موضوع این جرایم بدین معناست که این جرایم به یک موضوع ختم نمی‌شوند. موضوع غایی و نهایی ارتکاب این جرایم امنیت اقتصادی است که در اولویت همه کشورها است. در ایران نیز این موضوع به حدی جدی است که به برخی جرایم اقتصادی با رویکردی امنیت محور نگریسته شده است. مانند اخلاف در نظام اقتصادی کشور، موضوع قانون مجازات اخلاف گران در نظام اقتصادی کشور مصوب ۱۳۶۹ و یا جعل اسکناس، موضوع قانون تشدید مجازات جاعلین اسکناس و واردکنندگان، توزیع کنندگان و مصرف کنندگان اسکناس مجعول مصوب ۱۳۶۸. این دید امنیتی به برخی جرایم به حدی در ایران جدی است که علاوه بر قوانین سابق، قانون گذار در ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی، مصوب ۱۳۹۲ نیز، اخلاف در نظام اقتصادی کشور را جرمی حدی معرفی نموده و مرتکب را مفسد فی الارض نامیده و شایسته اعدام دانسته است. اما موضوع مستقیم و بدون واسطه ارتکاب جرایم اقتصادی متنوع است. گاهی موضوع، اموال مردم و دولت است مانند اختلاس و کلاهبرداری^۵، گاهی حفظ سلامت روابط اداری و اعتماد عمومی هدف از جرم‌انگاری است مانند ارتشاء و گاهی موضوعاتی مانند حفظ سلامت محیط زیست و زندگی انسان‌ها.

مشارکتی بودن جرایم اقتصادی نیز بدین معناست که غالباً مجرمین اقتصادی با مشارکت با دیگران اقدام به ارتکاب جرم موردنظر خود می‌نمایند و همین موضوع منجر به پیچیده‌تر شدن ارتکاب جرایم اقتصادی می‌شود. چرا که مجرمین اقتصادی به صورت گروهی و با تئانی قبلی اقدام نموده و با برنامه‌ریزی و پنهان کاری و در بازه زمانی بلند مدت مرتکب جرم می‌شوند. (مهدوی پور، ۱۳۹۰، ص ۴۷)

از دیگر ویژگی‌های جرایم اقتصادی گزارش‌دهی اندک این جرایم توسط نهادها و حتی بزه‌دیدگان و در نتیجه رویت‌پذیری اندک این جرایم است. بدین معنا که جرایم اقتصادی رفتارهایی پنهانانه که افکار عمومی حساسیت چندانی در برابر آن ندارند. هر چند تأثیر این جرایم بسیار شدیدتر و جدی‌تر از جرایم مالی است. به دلیل همین ویژگی مهم، ماده ۱۰۹ قانون مجازات اسلامی (مصوب

^۵ هر چند در خصوص ویژگی‌های جرایم مالی و اقتصادی به صورت نسبی وفاق جمعی وجود دارد ولیکن در خصوص مصادیق این جرایم اختلاف نظر جدی وجود دارد. به عنوان مثال به نظر عده‌ای جرم کلاهبرداری از جرایم اقتصادی محسوب شده ولی از نظر عده دیگر این جرم در زمره جرایم مالی است (میرمحمد صادقی، ۱۳۹۲، ص ۲۱-۲۳)

۱۳۹۲)، جرایم اقتصادی را از شمول مرور زمان استثناء نموده است. چرا که همین رویت‌پذیری اندک نسبت به سایر جرایم باعث شده است که بسیاری از قربانیان از بزه‌دیدگی خود مطلع نشوند یا حتی از اعلام آن و شکایت صرف نظر کنند. (ابراهیمی، ۱۳۹۲، ص ۱۴۷-۱۷۴). ویژگی رویت‌پذیری اندک جرایم اقتصادی همچنین باعث بالا رفتن رقم سیاه بزهکاری در این جرایم می‌گردد. رقم سیاه بزهکاری به دلایل متعدد قابل شناسایی نیست و با رقم واقعی جرم متفاوت است. علت بالا بودن رقم سیاه بزهکاری در جرایم اقتصادی متعدد است که از میان آنها می‌توان به همکاری بزه‌دیده با بزهکار، تمایل بزه‌دیده به مخفی کردن جرم و آثار ناشی از آن، تمایل حکومت به مخفی کردن آمار مربوطه و اشاره کرد.^۶

گسترده‌گی آثار و تبعات ناشی از جرایم اقتصادی نیز از دیگر ویژگی‌های این دسته از جرایم است. البته همانگونه که قبلاً نیز ذکر گردید تبعات و آثار ناشی از ارتکاب جرایم اقتصادی در وهله اول به نظام حاکم و عموم جامعه ضربه وارد می‌نماید. لذا بالاترین سطح تبعات و آثار منفی را از خود بر جای می‌گذارد و موجب سلب اعتماد به نظام اقتصادی می‌گردد. ضمن اینکه جرایم اقتصادی، خواه به شکل مستقیم خواه غیر مستقیم موجب لطمه به اعتماد و اعتبار و امنیت بخش‌هایی از فعالیت اقتصادی می‌شود. (ابراهیمی و صادق‌نژاد، ۱۳۹۲، ص ۱۶۰-۱۶۲)

از دیگر ویژگی‌های مهم جرایم اقتصادی «کلان بودن» است. لذا جرایمی را می‌توان جرایم اقتصادی دانست که کل کشور یا بخش قابل توجهی از آن را تحت تأثیر قرار دهد. ویژگی کلان بودن به سه حالت مختلف متبلور می‌گردد. نخست آنکه عواید جرم یا موضوعی که جرم بر ضد آن واقع شده است از یک رقم تعیین شده قانونی فراتر رود. دوم آنکه رفتار فیزیکی فرد در مکان‌های مختلف ارتکاب یابد مانند اینکه در چندین شهر یا استان جرم رخ دهد و سوم آنکه آثار یا عواقب جرم به اندازه‌ای شایع و گسترده باشد که عملاً زندگی مردم را مختل و امنیت اقتصادی را با تهدید مواجه سازد. (نورزاد، ۱۳۸۹، ص ۶۸)

از دیگر مشخصه‌های جرایم اقتصادی شدید بودن کیفر آن‌هاست. برخی نویسندگان تدرج و تناسب کیفر در جرایم اقتصادی را از ویژگی‌های این جرایم دانسته‌اند. بدین منظور که در جرایم اقتصادی باید به میزان پیامدها و میزان آسیب و ضرر و زیان برای تعیین کیفر توجه نمود. لذا انواع مختلف جرایم اقتصادی، انواع مختلف مجازات‌ها را نیز در پی دارد. بنابراین جرایم اقتصادی باتوجه

^۶ برای مطالعه بیشتر در اینخصوص، ر.ک: تقریرات نجفی ابرندآبادی، علی حسین، تدوین: تقدیر، محمد کاظم (۱۳۸۲-۸۳)، جزوه جرم‌شناسی، دوره کارشناسی دانشگاه شهید بهشتی، ص ۱۴۵۰-۱۴۵۹

به شیوه ارتکاب آن و نیز ماهیت جرایم اقتصادی ویژگی تدرج و انعطاف‌پذیری را با خود به همراه دارد (توسلی زاده، ۱۳۹۲، ص ۲۲۷-۲۳۰).

در نهایت همین ویژگی‌های مهم جرایم اقتصادی به همراه ویژگی‌های مرتکبین این جرایم است که منجر به سیاست کیفری افتراقی در برخورد با مجرمین اقتصادی می‌شود. رویکرد قانونگذار در جرایم اقتصادی نیز به نوعی رویکرد ارعابی است و مجازات‌های تعیین شده برای این دسته از جرایم، نسبتاً شدید است. در برخی موارد مجازات اعدام، حبس ابد و یا حبس‌های موقت بلند مدت و یا جزای نقدی سنگین برای مرتکبین این دسته از جرایم در نظر گرفته شده است. (مهدوی‌پور، ۱۳۹۰، ص ۲۲۵-۳۰۷)

۲. مبانی اتخاذ سیاست جنایی افتراقی در مقابله با جرایم اقتصادی

فاصله گرفتن از سیاست جنایی نظام حاکم و اتخاذ سیاست جنایی افتراقی در قبال پاره‌ای از جرایم نیازمند دلایل و مبانی متقن است. صرف تقسیم برخی جرایم با وجود برخی ویژگی‌ها و یا تقسیم مجرمین از نظر سنی و یا شخصیت اجتماعی و ... کافی برای اتخاذ سیاست جنایی افتراقی نیست. جرایم اقتصادی نه تنها از نظر ویژگی‌های مرتکبین خاص است، بلکه از نظر اهداف ارتکاب جرم، موضوع جرم، آثار و تبعات ارتکاب آن، پیچیدگی‌های ارتکاب و ... نیز از سایر جرایم متمایز است. ضمن آنکه برخورد و تقابل جرایم اقتصادی با ارزش‌های مورد حمایت حکومت، منجر به ایجاد و اتخاذ چنین رویکردی می‌شود.

پس از ذکر تعریف و ویژگی‌های جرایم اقتصادی لازم است به مبانی اتخاذ سیاست جنایی افتراقی در مواجهه با جرایم اقتصادی پرداخت. نقطه اصلی برخورد جرایم اقتصادی، با ارزش‌های اساسی جامعه است. ارزش امنیت و اعتماد عمومی دو ارزش اصلی جامعه است که قانون‌گذار به حمایت کیفری از آنها پرداخته است. اصلی‌ترین مبانی جرم‌انگاری و اتخاذ سیاست جنایی افتراقی در قبال جرایم اقتصادی نیز حمایت از امنیت اقتصادی جامعه و حمایت از اعتماد عمومی نسبت به حکومت است. اگر چه در پرتو این دو ارزش اساسی می‌توان به خرده ارزشهای دیگری نیز اشاره نمود که می‌توان به عنوان مبانی جرم‌انگاری جرایم اقتصادی از آن‌ها نام برد ولیکن ارزشهای دیگر نیز از این دو ارزش اساسی نشأت گرفته است. ذیلاً به صورت مختصر به این دو ارزش اساسی که مبانی اتخاذ سیاست کیفری افتراقی در قبال جرایم اقتصادی نیز محسوب می‌شود، می‌پردازیم.

۲-۱. حمایت از امنیت اقتصادی جامعه

به نظر برخی نویسندگان جرایم اقتصادی از دو جهت ممکن است با امنیت حاکمیت و به طور عام با امنیت اقتصادی جامعه مقابله نماید. نخست زمانی که در سطح کلان و گسترده ارتکاب می‌یابد و دوم زمانی که به قصد مقابله با نظام یا براندازی آن ارتکاب یافته است. (نورزاد، ۱۳۸۹، ص ۲۲۵) البته به نظر می‌رسد با توجه به مباحث مطروحه در بخش‌های قبل، کلان و گسترده بودن و سطح تأثیرگذاری این جرایم از مشخصه‌ها و ویژگی‌های کلیه جرایم اقتصادی است و به نوعی خاصیت لاینفک این جرایم محسوب می‌گردد. لذا حتی در صورتی که شخصی بدون انگیزه مقابله با نظام، مرتکب جرم اقتصادی گردد، موجب بهم خوردن امنیت اقتصادی جامعه به عنوان یکی از مهم‌ترین ارزش‌های مورد حمایت دولت شده است.

۲-۲. حمایت از اعتماد عمومی نسبت به حکومت

جرایم اقتصادی علاوه بر بهم زدن امنیت اقتصادی جامعه، منجر به بی‌اعتمادی عمومی نسبت به عملکرد حاکمیت در حوزه نظارتی می‌گردد. قسمت عمده ای از وظیفه کشف جرایم اقتصادی به علت ویژگی‌های خاص آن (از جمله رویت‌پذیری اندک)، بر عهده دولت (به معنای عام یعنی حاکمیت) است. لذا ارتکاب این دسته از جرایم در عمل نشان‌دهنده عدم کارایی نظام حاکم در مقابله با آن‌هاست و در نتیجه بی‌اعتمادی عمومی را به همراه دارد. از همین جهت دولتمردان در شعارهای اصلی خود به مبارزه با جرایم و مفساد اقتصادی جهت جلب اعتماد عمومی و کسب آراء بیشتر تلاش می‌نمایند.

۲-۳. ویژگی‌های خاص جرایم اقتصادی و مرتکبین آن

همانگونه که در بخش‌های قبلی ذکر گردید، جرایم اقتصادی ویژگی‌های منحصر به خود را داراست که در سایر جرایم وجود ندارد. ویژگی خاص کلان بودن، چندگانگی در موضوع، رویت‌پذیری اندک، گستردگی آثار و تبعات ناشی از ارتکاب جرم، مشارکتی بودن و ... نیازمند برخورد خاص و افتراقی با این دسته از جرایم است. همچنین ویژگی‌های خاص مرتکبین این جرایم که عمدتاً از مجرمین یقه سفید می‌باشند مبنایی برای اتخاذ سیاست کیفری افتراقی در برخورد با این دسته از مجرمین است. ویژگی‌هایی همچون ضریب هوشی بالا، هنجارمندی ظاهری، غالباً صاحب قدرت و جایگاه والای اجتماعی و صاحب نفوذ بودن، از مهم‌ترین ویژگی‌های مرتکبین این دسته از جرایم است. هر چه نوع جرم و مرتکبین آن خاص‌تر و پیچیده‌تر باشند لزوم افتراقی شدن سیاست کیفری در برخورد

با آن‌ها نیز بیشتر نمایان می‌گردد. همین مبنا را می‌توان در سیاست کیفری افتراقی در برخورد با جرایم اطفال و نوجوانان نیز به صورت واضحی ملاحظه نمود.

۳. جرایم بورسی؛ نوعی از جرایم اقتصادی

پس از شناخت جرایم اقتصادی و مالی، در این قسمت لازم است تعریف و ویژگی‌های جرایم بورسی مورد مطالعه قرار گرفته و با تطبیق بر ویژگی جرایم دو دسته مذکور، ماهیت این جرایم تبیین و تحلیل گردد. ذکر انواع جرایم بورسی نیز از این بابت دارای اهمیت است که شناخت انواع این جرایم به تحلیل ماهیت آن‌ها کمک می‌نماید.

۳-۱. تعریف جرایم بورسی

جرایم بورسی نیز مانند جرایم اقتصادی تعریف مشخص و واحدی ندارد. به طور کلی هر فعل یا ترک فعلی که در حوزه بازار سرمایه کشور ارتکاب یابد و در فصل ششم قانون بازار اوراق بهادار ذکر گردیده باشد، در حوزه جرایم بورسی گنجانده می‌شود. در قانون بازار اوراق بهادار حداقل ۱۷ رفتار، دارای عنوان مجرمانه تلقی گردیده و مورد جرم‌انگاری قرار گرفته است. لذا به نظر می‌رسد هرگاه شخصی مستندات مجعول خود را به سازمان بورس ارائه نماید به استناد ماده ۴۷ قانون یادشده مرتکب جرم بورسی موضوع این ماده شده است. لیکن هرگاه همین مستندات به سایر نهادهای نظارتی خارج از بازار سرمایه ارائه گردد، جرم بورسی نبوده و عنوان عام جزایی دارد. بنابراین شاید بتوان گفت در حال حاضر مهم‌ترین ضابطه برای تعیین جرایم بورسی از غیر آن، ذکر عناوین مجرمانه بورسی در فصل ششم این قانون است. در مواردی نیز رفتارهایی توسط قانون‌گذار جرم‌انگاری شده که مستقیماً در فصل ششم قانون بازار اوراق بهادار ذکر نشده است لکن در قانون مربوطه ضمانت اجرای آنها به فصل ششم این قانون احاله گردیده است. به عنوان نمونه ماده ۱۶ قانون توسعه ابزارها و نهادهای مالی جدید (مصوب ۱۳۸۸) خودداری اشخاص تحت نظارت از ارائه اطلاعات، اسناد، مدارک و ... به سازمان را با شرایطی جرم‌انگاری نموده و در مقام تعیین مجازات موضوع را به صدر ماده ۴۹ قانون بازار احاله نموده است. همچنین بند (ث) ماده ۳۶ قانون احکام دائمی برنامه‌های توسعه کشور (مصوب ۱۳۹۶)، خودداری از ثبت نهاد مالی نزد سازمان بورس را مصداقی از بند ۱ ماده ۴۹ قانون بازار اوراق بهادار تلقی نموده است. به نظر می‌رسد با عنایت به اینکه در این قبیل موارد رفتار ارتكابی مصداقی

از جرایم موضوع فصل ششم قانون بازار اوراق بهادار تلقی شده، از این موارد نیز می‌توان به عنوان جرم یاد کرد.

۲-۳. ویژگی‌های جرایم بورسی

به طور کلی می‌توان برای این جرایم ویژگی‌های مشترکی برشمرد. از مهم‌ترین ویژگی‌های جرایم بورسی، تقابل این جرایم با امنیت اقتصادی بازار سرمایه است. هر چند در بسیاری از موارد در مقام اثبات جرم، ضرر و زیان شاکی خصوصی و میزان بار مالی وارده بر وی، شاقول و ترازوی جهت طرح شکایت کیفری و مقابله با جرایم است ولیکن ضرر و زیان شاکی خصوصی تأثیری در وقوع یا عدم وقوع جرایم بورسی ندارد. آنچه اهمیت دارد، به هم خوردن امنیت اقتصادی حاکم بر بازار سرمایه است. لذا اکثر جرایم بورسی جرایم مطلق هستند که نیازمند وقوع نتیجه خاصی از جمله ضرر و زیان سهامداران و ... نیستند و صرف ارتکاب جرم بدون در نظر گرفتن میزان ضرر وارده به سهامدار، می‌تواند تعقیب کیفری را به دنبال داشته باشد.^۷ سنجش ضرر و زیان و یا میزان خسارات وارده به شاکی خصوصی، تأثیری در تشکیل عناصر متشکله جرم نداشته و تنها می‌تواند در تخفیف و تشدید میزان مجازات و یا سایر جنبه‌ها من جمله جبران خسارت و ... موثر باشد.

از دیگر ویژگی‌های مهم جرایم بورسی، به هم خوردن اعتماد عمومی نسبت به بازار سرمایه است. سهامداران برای سرمایه‌گذاری، نیازمند اعتماد به فضای این بازار هستند. علت اصلی جلب سرمایه‌های عمومی به سمت بازار سرمایه، همین اعتماد عمومی به حفظ سرمایه، امانتداری، بازگشت پول و اعتماد به سیستم نظارتی بورس جهت جلوگیری از وقوع تخلفات و جرایم و سوءاستفاده‌های مالی و اقتصادی در این بازار است. بنابراین ارتکاب جرایم بورسی می‌تواند این اعتماد را بر هم زده و در نتیجه عدم سرمایه‌گذاری عموم را در پی داشته باشد.

به عنوان مثال قانون‌گذار در بندهای ۲ و ۳ ماده ۴۶ قانون بازار اوراق بهادار به جرم انگاری رفتارهای مربوط به حوزه معاملات اوراق بهادار پرداخته است. ارتکاب این جرایم که از مهم‌ترین جرایم حوزه بازار سرمایه است، موجب ناامنی بازار و عدم اعتماد عموم به آن می‌گردد. با توجه به

^۷ بر اساس یکی از آراء قضایی صادره «تعیین جزای نقدی به صورت مضربی از سود به دست آمده یا زیان متحمل نشده در مادتين ۴۶ و ۴۹ قانون بازار اوراق بهادار (آن هم به نحو تخییری) با توجه به عدم امکان محاسبه‌ی سود یا زیان مادی مستقیم و قطعی در کلیه موارد ناظر به فروضی است که امکان احتساب رقم مزبور فراهم باشد (نظیر بزه معامله متکی بر اطلاعات نهانی) و این نحو از تعیین مجازات، کمترین دلالتی بر مقید بودن جرم به تحصیل سود یا دفع ضرر ندارد.» (دادنامه شماره ۹-۲۰۰۴۸-۹۰۹۹۷۲۱۳۰ مورخ ۹۰/۲/۲۲ شعبه ۱۱۹۲ دادگاه عمومی جزایی ویژه رسیدگی به جرایم اقتصادی)

شرایط حاکم بر انجام معاملات در بازار سرمایه، در ارتکاب این جرایم معمولاً زیان‌دیدگان به صورت خاص مشخص نمی‌شوند بلکه در این موارد قربانی این جرم بیش از هر کس و هر چیز، اعتبار بازار سرمایه و اعتماد سرمایه‌گذاران و نهایتاً اقتصاد یک کشور است. (محمدی، ۱۳۸۹، ص ۲۸۷) جرایم «معامله متکی بر اطلاعات نهانی» و «دستکاری قیمت» از مهم‌ترین جرایم حوزه معاملات است که ارتکاب آن‌ها منجر به نقض عملکرد صحیح بورس می‌شود. به طور کلی جرایم بورسی طبق هر تعریفی که برای جرایم اقتصادی ارائه شود، بعثت ویژگی‌های حاکم بر آنها از مهم‌ترین مصادیق جرایم اقتصادی محسوب می‌شوند. (قربانی و باقری، ۱۳۸۹، ص ۳۲۳)

دیگر ویژگی بارز اکثر جرایم بورسی مقابله آنها با شفافیت اطلاعاتی است. شفافیت اطلاعاتی در بازار سرمایه از مهم‌ترین شاخصه‌های این بازار است و بار مالی و اقتصادی نیز به همراه دارد. عدم شفافیت در این بازار منجر به سود کلان عده‌ای و ضرر و زیان زیاد عده دیگری می‌شود. هر چند شفافیت اطلاعاتی تنها مختص اطلاعات مالی و اقتصادی نیست ولیکن هر نوع اطلاعاتی که افشاء و انتشار آن اثرات مالی و اقتصادی داشته باشد را شامل می‌گردد. مقابله با شفافیت اطلاعاتی در برخی از جلوه‌های جرایم بورسی بیشتر خود را نمایان می‌سازد. افشاء و انتشار اطلاعات شفاف، صحیح و به دور از جانبداری در بازار اوراق بهادار، یکی از مولفه‌ها و شاخصه‌های اصلی این بازار است. مقنن در قانون بازار اوراق بهادار علاوه بر ذکر تکالیف اشخاص تحت نظارت به ارائه اطلاعات به سازمان بورس و اوراق بهادار^۸، به جرم‌انگاری مواردی که منجر به نوعی مقابله با شفافیت و صحت اطلاعاتی است پرداخته است. از مهم‌ترین و شایع‌ترین جرایم این حوزه، جرم خودداری از ارائه اطلاعات مهم به سازمان بورس، موضوع بند ۲ و ۳ ماده ۴۹ قانون بازار اوراق بهادار است.^۹ این جرم به ظاهر ساده،

^۸ ماده ۴۵ قانون بازار اوراق بهادار: هر ناشری که مجوز انتشار اوراق بهادار خود را از سازمان دریافت کرده است، مکلف است حداقل موارد زیر را طبق دستور العمل اجرایی که توسط سازمان تعیین خواهد شد، به سازمان ارائه نماید:

۱- صورتهای مالی سالانه حسابرسی شده.

۲- صورتهای میان دوره ای شامل صورتهای مالی شش ماهه حسابرسی شده صورتهای مالی سه ماهه.

۳- گزارش هیأت مدیره به مجامع و اظهار نظر حسابرس.

۴- اطلاعاتی که اثر با اهمیتی بر قیمت اوراق بهادار و تصمیم سرمایه گذاران دارد.

^۹ ماده ۴۹ قانون بازار اوراق بهادار: «اشخاص زیر به حبس تعزیری از یک ماه تا شش ماه یا به جزای نقدی معادل یک تا سه برابر سود بدست آمده یا زیان متحمل نشده یا هر دو مجازات محکوم خواهند شد: بند ۲. هر شخصی که به موجب این قانون مکلف به ارائه تمام یا قسمتی از اطلاعات، اسناد و یا مدارک مهم به سازمان و یا بورس مربوط بوده و از انجام آن خودداری کند. بند ۳. هر شخص که مسؤول تهیه اسناد، مدارک، اطلاعات، بیانیه ثبت یا اعلامیه پذیره نویسی و امثال آنها جهت ارائه به سازمان می باشد و نیز هر شخصی که مسؤولیت بررسی و اظهار نظر یا تهیه گزارش شمالی، فنی یا اقتصادی یا هر گونه تصدیق مستندات و اطلاعات مذکور را بر عهده دارد و در اجرای وظایف محوله از مقررات این قانون تخلف نماید»

گاهی می‌تواند نتایج جبران ناپذیری بر جای گذارد.^{۱۰} همانگونه که مشخص است، جرایم بورسی به نوعی مقابله جدی با شفافیت اطلاعاتی بازار سرمایه داشته و موجب خدشه به امنیت اقتصادی این بازار و اعتماد عمومی نسبت به آن می‌شود. بنابراین با توجه به این ویژگی‌های مهم و سایر ویژگی‌های برشمرده شده برای جرایم اقتصادی، این دسته از جرایم نیز جزء جرایم اقتصادی محسوب می‌گردد. همانگونه که مشخص است ویژگی‌های مزبور عموماً منتج به عدم رغبت مردم به سرمایه‌گذاری در بازار سرمایه و هدایت پول به سمت سایر بازارها از جمله بازار طلا و سکه و ... می‌شود و به تبع آن اثرات مخرب و منفی اقتصادی به دنبال دارد. لذا ارتکاب جرایم بورسی تأثیرات مخرب زیادی بر کلیت اقتصاد کشور دارد و از این منظر می‌توان از این دسته جرایم به عنوان جرایم اقتصادی مهم نام برد. با عنایت به توضیحات فوق، می‌توان ماده ۵۲ قانون بازار اوراق بهادار^{۱۱} را به راحتی شرح و تبیین نمود. بنابر اصول حاکم بر دادرسی کیفری، بالاخص ماده ۱۰ قانون آیین دادرسی کیفری، نمی‌توان سازمان بورس را در جرایم بورسی، به عنوان بزه‌دیده و شاکی معرفی نمود. لیکن ماده ۵۲ این قانون، جهت حمایت هر چه بیشتر از حقوق سرمایه‌گذاران، حفظ اعتماد عمومی به این بازار و امنیت آن، سازمان را نیز به عنوان شاکی در این جرایم معرفی نموده است. زیرا این سازمان با لحاظ اختیارات و تکالیف قانونی خود، اطلاع بیشتر از جریان وقوع جرم و قدرت و اشراف بیشتر جهت اثبات وقوع جرم، بهتر می‌تواند با این جرایم مقابله و تعقیب آن‌ها را پیگیری نماید.

این ویژگی‌های مهم در جرایم بورسی یعنی مقابله با امنیت بازار سرمایه، به هم خوردن اعتماد عمومی نسبت به این بازار و تقابل با شفافیت اطلاعاتی، به نوعی چندگانگی موضوع این جرایم را نشان می‌دهد. این جرایم به عنوان دسته‌ای از جرایم اقتصادی، به یک موضوع ختم نمی‌شود. از طرفی اثر غایی ارتکاب بسیاری از جرایم بورسی، مقابله با امنیت اقتصادی، شفافیت اطلاعاتی و ... است و از طرف دیگر اموال و سرمایه سهامداران و سرمایه‌گذاران موضوع مستقیم آن است. همچنین رویت پذیری اندک جرایم بورسی و اثرات مخرب زیاد و غیر قابل شمارش آن را می‌توان از دیگر ویژگی‌های این دسته از جرایم به حساب آورد. بنابراین با توجه به ویژگی‌های یادشده می‌توان چنین استنباط

^{۱۰} به طوری که پرونده‌های مربوط به این جرم و میزان تأثیرات آن در سطح جامعه در مصاحبه‌ها و گزارش‌های مختلف از سازمان بورس و اوراق بهادار منتشر گردیده است.

^{۱۱} ماده ۵۲ - سازمان مکلف است مستندات و مدارک مربوط به جرایم موضوع این قانون را گردآوری کرده و به مراجع قضایی ذی صلاح اعلام نموده و حسب مورد موضوع را به عنوان شاکی پیگیری نماید. چنانچه در اثر جرایم مذکور ضرر و زیانی متوجه سایر اشخاص شده باشد، زیاندیده می‌تواند برای جبران آن به مراجع قانونی مراجعه نموده وفق مقررات، دادخواست ضرر و زیان تسلیم نماید.

نمود که جرایم بورسی از مهم‌ترین جرایم اقتصادی محسوب می‌گردند و مقتضی است در سیاست-گذاری کیفی، آیین دادرسی، رویه قضایی و ... به این موضوع توجه نمود.

۳-۳- تحلیل بند ب ماده ۱۰۹ قانون مجازات اسلامی

طبق بند (ب) ماده ۱۰۹ قانون مجازات اسلامی (مصوب ۱۳۹۲)، جرائم ذیل مشمول مرور زمان تعقیب، صدور حکم و اجرای مجازات نمی‌شوند:

الف- جرائم علیه امنیت داخلی و خارجی کشور

ب- جرائم اقتصادی شامل کلاهبرداری و جرائم موضوع تبصره ماده (۳۶) این قانون با رعایت مبلغ مقرر در آن ماده

پ- جرائم موضوع قانون مبارزه با مواد مخدر». لیکن جرایم بورسی در هیچ یک از این مواد ذکر نشده است. سوال مهمی که در این قسمت مطرح می‌شود این است که با توجه به این که قانون مجازات اسلامی (مصوب ۱۳۹۲) پس از تصویب قانون بازار اوراق بهادار بوده و عام لاحق ذکری از قانون خاص سابق به میان نیاورده است، به معنای عدم شمول جرایم بورسی در زمره جرایم اقتصادی نیست؟

با نگاه لفظی به مقررات قانونی، می‌توان به این سوال پاسخ مثبت داد. چرا که در تبصره ماده ۳۶ قانون مجازات اسلامی، بسیاری از جرایم خاص مانند جرایم گمرکی، جرایم کالا و ارز و جرایم مالیاتی ذکر گردیده است. لذا بر فرض حکمت قانون‌گذار عدم ذکر جرایم بورسی در این مقرر و جمع آن با ماده ۱۰۹ قانون مذکور به معنای اقتصادی نبودن نوع این جرایم است. نگارش ظاهر ماده نیز به شکلی است که گویی حصری است و مانع اطلاق عنوان «جرم اقتصادی» به سایر جرایم می‌شود. به نظر نگارنده برداشت ذکر شده اصولی نیست و خلاف نظر قانون‌گذار و تحمیل کردن آن بر قانون‌گذار است. زیرا اولاً از نظر اصولی اثبات شیء مگر در مقام بیان نفی ما عدا نکرده و در بند ب این ماده، به علت اینکه به صورت ناقص و به نوعی تمثیلی بیان گردیده است، به دنبال بیان همه مصادیق جرایم اقتصادی نبوده است، لذا ذکر کلاهبرداری و جرایم موضوع تبصره ماده ۳۶ قانون مجازات اسلامی، به عنوان جرایم اقتصادی در این ماده، به معنای نفی اقتصادی بودن سایر جرایم نیست. بنابراین آنچه در مواد ذکر شده آمده است، تمثیلی بوده و مانع اقتصادی دانستن جرایم بورسی نیست. ثانیاً با توجه به ویژگی‌های اصلی جرایم بورسی از جمله میزان اهمیت و تأثیرگذاری آن‌ها، بزه‌دیدگان،

آثار و تبعات اجتماعی و ... پذیرش این جرایم به عنوان جرایم مالی و یا سایر جرایم جزء با مشکل جدی مواجه است و قابل پذیرش نمی‌باشد.

در مقام تبیین نظر دوم لازم به ذکر است ماده ۱۰۹ قانون مجازات اسلامی از شیوه تبیین مصداقی برای تعریف جرایم اقتصادی استفاده کرده و به جای اینکه جرایم اقتصادی را تعریف نماید مصداقی از این جرایم را در این ماده ذکر کرده است. ذکر مصداق جرایم مختلف تحت عنوان جرم اقتصادی در تبصره ماده ۳۶ قانون مجازات اسلامی نشان‌دهنده عدم دقت قانون‌گذار در تبیین مصداق جرایم اقتصادی است. به عنوان نمونه در این مقرر قانونی رشا و ارتشا، کلاهبرداری و اختلاس به عنوان جرایم اقتصادی ذکر شده است در حالیکه لزوماً این جرایم بدون وجود اهداف کلان اقتصادی نمی‌تواند در زمره جرایم اقتصادی شمرده شود. حقوقدانان کیفری نیز این جرایم را در زمره جرایم مالی و یا جرایم علیه امنیت تقسیم نموده‌اند. (میرمحمد صادقی، ۱۳۹۲، ص ۲۷ و میرمحمد صادقی، ۱۳۸۸، ص ۳۵۵) ذکر جرایم گمرکی در جرایم اقتصادی نیز صحیح به نظر نمی‌رسد. زیرا در قانون امور گمرکی (مصوب ۱۳۹۰)، تخلفات گمرکی و قاچاق برشمرده شده است ولیکن هیچ‌یک از رفتارهای محل نظام گمرکی کشور غیر از قاچاق عنوان مجرمانه ندارد و سایر تخلفات یاد شده در این قانون نیز جنبه تخلفاتی دارد. لذا اصلاً جرم گمرکی خاصی غیر از قاچاق در قانون مذکور وجود ندارد. (حسنی و مهرا، ۱۳۸۴، ص ۶۰)

نکته حائز اهمیت دیگر در نقد و تحلیل این ماده عدم جامعیت مصداق در تبیین و معرفی جرایم اقتصادی است. سوال مهمی که در اینخصوص مطرح است این است که مصداق ذکر شده از کدام ویژگی خاص برخوردارند که مصداق جرم اقتصادی محسوب شده ولیکن جرایم بورسی، جرایم بانکی و پولی، جرایم مربوط به خصوصی سازی و جرایم شرکتی و ... از این ویژگی‌ها تهی‌اند؟^{۱۲}

در سیاست کیفری اتخاذی توسط روسای سابق و فعلی قوه قضاییه نیز جرایم اقتصادی محدود به موارد مذکور در ماده ۱۰۹ قانون مجازات اسلامی نشده است. چنانچه ریاست قوه قضاییه در بخشنامه نحوه رسیدگی به پرونده‌های اخلاک‌گران در نظام اقتصادی کشور (مصوب ۹۷/۵/۳۰)، گرانفروشی کلان، احتکار عمومی ارزاق و کالاهای عمومی، تولیدات مورد نیاز عامه به منظور انحصار یا کمبود در عرضه آنها، اخلاک در امر توزیع مایحتاج عمومی را نیز به عنوان اخلاک در نظام اقتصادی کشور و نوعی جرم اقتصادی تلقی نموده است. دادستان تهران نیز به موجب ماده ۱۶ دستورالعمل شرح وظایف

^{۱۲} برای مطالعه بیشتر در خصوص انتقادات وارده به ماده ۱۰۹ قانون مجازات اسلامی، ر.ک: حسنی، جعفر، مهرا، نسرین (۱۳۸۴)، نقدی بر مفهوم «جرم اقتصادی» در قانون مجازات اسلامی (مصوب ۱۳۹۲)، مطالعات حقوق کیفری و جرم‌شناسی، شماره ۳ و ۴، ص ۴۵-

و حل اختلاف پرونده‌ها در نواحی دادسرای تهران (مصوب ۹۵/۳/۱۰)، دادسرای جرایم اقتصادی را مکلف به رسیدگی به جرایم مربوط به حامل‌های انرژی و نیز جرایم مربوط به بورس اوراق بهادار و کالا نموده است. هم اکنون نیز مجتمع قضایی امور اقتصادی به جرایم بورسی به عنوان قسمت مهمی از جرایم اقتصادی رسیدگی می‌نماید.

با توجه به تمامی مطالب فوق الذکر و با عنایت به ویژگی‌های جرایم بورسی، به نظر نگارندگان این جرایم در زمره مهم‌ترین اقسام جرایم اقتصادی می‌باشد. شیوه نگارش ماده ۱۰۹ قانون مجازات اسلامی نیز با تمامی اشکالات و ابهامات ذکر شده، تمثیلی بوده که منحصر به جرایم مذکور در این ماده نمی‌باشد.

۴- نتیجه‌گیری

با عنایت به مطالب فوق الذکر، نمی‌توان برای جرایم اقتصادی تعریف خاص و مشخصی ارائه نمود. لذا امکان شناسایی این دسته از جرایم بیشتر از طریق ویژگی‌ها و ضابطه‌های آن فراهم است. به طور کلی جرایم اقتصادی، به عنوان دسته‌ای دقیقاً مجزا و قابل افتراق از جرایم مالی و یا سایر جرایم نیست و نمی‌توان از آن به عنوان قسیم و هم‌عرض جرایم علیه اموال یا سایر جرایم نام برد، بلکه هرگاه جرایم مالی به صورت گسترده‌ای ارتکاب یابد و سایر ویژگی‌های جرایم اقتصادی من جمله کلان بودن، چندگانه بودن موضوع و ... را دارا باشند، در زمره جرایم اقتصادی جای می‌گیرند. بنابراین جرایم اقتصادی مانند جرایم سیاسی، نوعی وصف برای برخی جرایم محسوب شده که می‌تواند با سایر جرایم همپوشانی نیز داشته باشد.

با توجه به ویژگی‌های خاص جرایم اقتصادی و مرتکبین این دسته از جرایم و نیز لزوم حمایت از امنیت اقتصادی جامعه و اعتماد عمومی نسبت به حکومت، در نظر گرفتن سیاست کیفری افتراقی در برخورد با این دسته از جرایم لازم و ضروری است. هرچند موارد مصرح قانونی در خصوص مصادیق سیاست کیفری افتراقی در مقابله با جرایم اقتصادی اندک است ولیکن دیدگاه قانون‌گذار علی‌الخصوص در قانون مجازات اسلامی (مصوب ۱۳۹۲) می‌تواند نقطه آغازی جهت تعیین حداکثری موارد افتراق این جرایم از سایر جرایم گردد. به نظر می‌رسد تا جایی که به حقوق دفاعی متهم خللی وارد نشود، ایجاد افتراق میان جرایم اقتصادی با سایر جرایم مفید است. لذا دکترین و نظریات حقوقی می‌تواند در زمینه تبیین این موارد به قانون‌گذار یاری رساند.

جرایم بورسی به عنوان یکی از مهم‌ترین اقسام جرایم اقتصادی، دارای ویژگی‌های مختص به خود نیز می‌باشد. از ویژگی‌های این جرایم می‌توان به مقابله آن‌ها با امنیت اقتصادی بازار سرمایه، شفافیت اطلاعاتی و ایراد خدشه و ضربه به اعتماد عمومی نام برد. همه این ویژگی‌ها منجر به برهم خوردن نظم حاکم بر بازار سرمایه شده و موجب رغبت سرمایه‌گذاران به سایر بازارهای موازی و همعرض - که حتی گاهی این بازارها مخرب نیز می‌باشند - می‌گردد. لذا ارتکاب این جرایم موجب ورود ضربه اساسی به اقتصاد کشور شده و تبعات منفی زیادی به دنبال دارد.

عدم ذکر جرایم بورسی در زمره جرایم مذکور در ماده ۱۰۹ قانون مجازات اسلامی به عنوان جرایم اقتصادی که ناشی از غفلت یا بی‌دقتی قانون‌گذار در نگارش این ماده می‌باشد، موجب بروز شک و تردید در اقتصادی بودن یا نبودن جرایم بورسی شده است. این نوشتار با این دیدگاه که ماده مذکور حصری نبوده و تنها به ذکر مصادیقی از جرایم اقتصادی پرداخته است، جرایم بورسی را از مهم‌ترین جرایم اقتصادی می‌داند. شیوه احصای جرایم اقتصادی در قانون مجازات اسلامی نیز با ابهامات و اشکالات عدیده‌ای روبروست که به نظر می‌رسد لازم است مجلس شورای اسلامی در این موضوع ورود کرده و ضمن اصلاح این مقرر قانونی نسبت به تعریف جرم اقتصادی یا اصلاح مصادیق آن اقدام نماید.

مجازات حداقلی در نظر گرفته شده برای مرتکبین این دسته از جرایم در فصل ششم قانون بازار اوراق بهادار نیز ناشی از عدم توجه قانون‌گذار به تبعات ناشی از ارتکاب این قبیل جرایم است که عدم تناسب میان جرم و میزان مجازات در این جرایم مشهود بوده و شایسته اصلاح قانون در این حوزه می‌باشد. لذا پیشنهاد می‌شود در اصلاحات آتی قانون بازار اوراق بهادار به این موضوع توجه شده و علاوه بر تصریح بر اقتصادی بودن جرایم بورسی، نسبت به کارآمدسازی مجازات این جرایم نیز اقدام گردد.

ثمره و فایده اقتصادی دانستن جرایم بورسی، در برخورد و رسیدگی افتراقی نسبت به این دسته از جرایم است. سیاست کیفری جمهوری اسلامی ایران به تبعیت از سایر کشورها، با جرایم و مجرمین اقتصادی نسبت به سایر جرایم عمومی با نگاهی سخت‌گیرانه‌تر برخورد می‌نماید. عدم شمول مقررات مربوط به مرور زمان در جرایم اقتصادی، انتشار حکم محکومیت مجرمین اقتصادی، عدم شمول مقررات مربوط به تعلیق و تعویق صدور حکم و اجرای مجازات از نمونه‌های برخورد های سخت‌گیرانه با این دسته از جرایم است. هرچند به نظر می‌رسد کشور ما در شناسایی و برخورد با جرایم اقتصادی به پختگی لازم نرسیده و هنوز تکلیف خود را در شناسایی، سیاست‌گذاری، جرم‌انگاری و ... با جرایم

اقتصادی معلوم نکرده است ولیکن ذکر عنوان جرایم اقتصادی و نیز ذکر نمونه‌هایی از جرایم اقتصادی در برخی از مواد قانون مجازات اسلامی، حرکتی رو به جلو ارزیابی می‌گردد.

اگرچه در قانون مجازات اسلامی ذکر از جرایم بورسی به عنوان یک جرم اقتصادی به میان نیامده است ولیکن با توجه به ویژگی‌های خاص جرایم بورسی لازم است سیاست کیفری در نظر گرفته شده برای مقابله با جرایم اقتصادی، در برخورد با جرایم بورسی نیز در نظر گرفته شود. این مقاله بدون ورود به مصادیق اجرای سیاست کیفری افتراقی در جرایم اقتصادی، تنها به ذکر ویژگی‌های جرایم اقتصادی و جرایم بورسی پرداخته و لزوم درک جرایم بورسی به عنوان دسته‌ای از جرایم اقتصادی را تشریح نموده است. مقالات بعدی پژوهشگران می‌تواند با مبنا قرار دادن یافته‌های این پژوهش، به امکان‌سنجی عملی اجرای سیاست‌های افتراقی و یا جلوه‌های آن در جمهوری اسلامی بپردازد. به نظر می‌رسد تحقیق در مورد موضوعاتی چون «عدم شمول تمهیدات ارفاقی پیش‌بینی شده در قوانین برای مجرمین اقتصادی و بورسی»، «تغییر شیوه‌های دادرسی» از جمله تغییر بار اثبات جرم و مفروض بودن عنصر معنوی می‌تواند مورد بررسی پژوهشگران بعدی قرار گیرد و مجموعه این پژوهش‌ها منجر به اصلاحات بعدی و یا وضع قوانین جدید گردد.

منابع و مأخذ

۱. قانون بازار اوراق بهادار مصوب ۱۳۸۴
۲. قانون تشدید مجازات جاعلین اسکناس مصوب ۱۳۶۷
۳. قانون مجازات اخلاص-گران در نظام اقتصادی مصوب ۱۳۶۹
۴. قانون مبارزه با پولشویی، مصوب ۱۳۸۶
۵. قانون مجازات اسلامی، مصوب ۱۳۹۲
۶. دادنامه شماره ۹-۴۸۰۲۰۰۱۳۰۹۹۷۲ مورخ ۹۰/۲/۲۲ شعبه ۱۱۹۲ دادگاه عمومی جزایی ویژه رسیدگی به جرایم اقتصادی
۷. ابراهیمی، شهرام، صادق نژاد نایینی، مجید (۱۳۹۲)، «تحلیل جرم شناختی جرایم اقتصادی»، پژوهش حقوق کیفری، سال دوم، شماره پنجم، ۱۴۷-۱۷۴.
۸. بچر، ژان لوک، کلوز، نیکلا (۱۳۸۶)، مترجم: ابراهیمی، شهرام، «جرم اقتصادی و کنترل آن»، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۶۱.
۹. تقریرات نجفی ابرندآبادی، علی حسین (۸۳-۱۳۸۲)، تدوین: محمد کاظم، جزوه جرم‌شناسی، دوره کارشناسی دانشگاه شهید بهشتی.
۱۰. توسلی زاده، توران (۱۳۹۲)، پیشگیری از جرایم اقتصادی، تهران: انتشارات جنگل.
۱۱. جوانمردی، محمد (۱۳۹۳)، نقض مقررات در ارائه اسناد و مدارک به سازمان بورس و اوراق بهادار، فصلنامه بورس اوراق بهادار، شماره ۲۶، ص ۱۲۷-۱۶۲.
۱۲. حسنی، جعفر، مهرا، نسرين (۱۳۸۴)، نقدی بر مفهوم «جرم اقتصادی» در قانون مجازات اسلامی (مصوب ۱۳۹۲)، مطالعات حقوق کیفری و جرم‌شناسی، شماره ۲ و ۳، ص ۴۵-۶۹
۱۳. دفتر مقابله با مواد مخدر و جرم سازمان ملل متحد (۱۳۸۷)، رهنمودهای تقنینی جهت اجرای کنوانسیون ملل متحد برای مبارزه با فساد، ترجمه بهره‌مند بگ‌نظر، حمید، تهران، انتشارات مرکز پژوهشهای مجلس شورای اسلامی، چاپ اول.
۱۴. سماواتی پیروز، امیر (۱۳۸۸)، «مؤلفه‌های افتراقی جرایم اقتصادی در تقابل با جرایم مالی»، فصلنامه علوم انسانی و اسلامی، شماره ۲۵ و ۲۶: ۱۲۹-۱۶۴.
۱۵. قربانی، مجید، باقری، عباس (۱۳۸۹)، «دستکاری بازار اوراق بهادار»، فصلنامه پژوهش حقوق، سال دوازدهم، شماره ۲۹.

۱۶. محمدی، علیرضا (۱۳۸۹)، «بررسی آراء قضایی صادره در خصوص معامله اوراق بهادار با استفاده از اطلاعات نهانی»، مجله پژوهشهای حقوقی، شماره ۱۷، ص ۲۸۵-۳۰۲.
۱۷. مهدوی پور، اعظم (۱۳۹۰)، سیاست کیفری افتراقی در قلمرو بزهکاری اقتصادی، تهران: بنیاد حقوقی میزان، چاپ نخست.
۱۸. میرزایی منفرد، غلامعلی (۱۳۸۹)، تحلیل جرم معامله متکی بر اطلاعات نهانی، مجله پژوهشهای حقوقی، شماره ۱۷، ص ۲۳۳-۲۵۶.
۱۹. میرزایی منفرد، غلامعلی (۱۳۹۱)، حقوق کیفری بازار اوراق بهادار، تهران: بنیاد حقوقی میزان
۲۰. میرسعیدی، سید منصور و زمانی، محمود (۱۳۹۲)، «جرم اقتصادی؛ تعریف یا ضابطه؟»، پژوهش حقوق کیفری»، سال دوم، شماره چهارم، ۱۶۷-۱۹۹.
۲۱. میرمحمد صادقی، حسین (۱۳۹۲)، جرایم علیه اموال و مالکیت، تهران: بنیاد حقوقی میزان.
۲۲. میرمحمد صادقی، حسین (۱۳۸۸)، جرایم علیه امنیت و آسایش عمومی، تهران: بنیاد حقوقی میزان
۲۳. نصیری، مرتضی؛ عیسایی تفرشی، محمد و قربانی لاچوانی، مجید (۱۳۸۷)، «معامله اوراق بهادار با استفاده از اطلاعات نهانی، مطالعه تطبیقی در حقوق آمریکا و ایران»، مجله پژوهش حقوق و سیاست، سال دهم، شماره ۲۴، ص ۹۹-۱۴۸.
۲۴. نورزاد، مجتبی (۱۳۸۹)، جرایم اقتصادی در حقوق کیفری ایران، تهران: انتشارات جنگل.

Dealing with Stock Offenses as a Kind of Economic Crimes

Mohammad Javanmardi¹³

Hamid Bahrmand¹⁴

Abstract:

Though economic crimes have not been defined exactly, what have been studied by the legal theorist are their criminal features and criteria for recognition. The multiplicity of subject, the low-visibility crimes, strength and flexibility are the most important feature of economic crimes, and these features result in differences between economic and financial crimes. In addition to have special features, stock crimes have characteristics and features of economic crimes. Stock crimes inevitably lead to economic security disorder, public confidence disturbing and infringement in the information transparency.

These characteristics give rise to the lack of investors' motivations and properties go to unsafe markets, so stock crimes have negative impacts on the macroeconomic. Therefore, we can name this kind of crimes as one of the most kind of economic crimes. Acting in differential penal policy in the area of stock crimes is the most important result of treating stock crimes as economic crimes. This article (with library studding) sets out to prove that stock crimes are the kind of economic crimes and we need to acting differential penal policy in the area of stock crimes.

Keywords: Economic Crimes, Stock Crimes, Differential Criminal Policy

JEL Classification: K22

¹³. PhD Student in Criminal Law and Criminology of the University of Imam Sadeq (Corresponding Author) ir.javanmardi@gmail.com

¹⁴. Assistant Professor of Criminal Law and Criminology, University of Tehran. bahrmand@ut.ac.ir